

dr hab. Małgorzata Dubrowska, prof. KUL

IFG KUL

Lublin, 22.11.17

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Osikiewicz zatytułowanej
‘*Verschwiegenes, das nach Worten verlangt*’: *Mangel, Schuld, Entsagung und Tod in den
Romanen von Urs Faes***

„Jest tyle nieopowiedzianych historii.” – cytat zaczerpnięty z powieści Ursa Faesa, stanowiący tytuł wywiadu z pisarzem, który Pani mgr Anna Osikiewicz, autorka przedłożonej do recenzji rozprawy doktorskiej, dołącza do swej dysertacji pt. *Verschwiegenes, das nach Worten verlangt*: *Mangel, Schuld, Entsagung und Tod in den Romanen von Urs Faes*, napisanej pod kierunkiem Pani dr hab. Doroty Sośnickiej, prof. Uniwersytetu Szczecińskiego, w moim odczuciu najtrafniej oddaje istotę pisarstwa tego cenionego i nagradzanego prozaika szwajcarskiego. Faes, będąc kronikarzem i archeologiem pamięci (W. Benjamin) opowiada historie trudne, zapomniane, często wyparte ze świadomości społeczeństwa czy jednostki, osadzone, jak u wielu niemieckojęzycznych autorów szwajcarskich, w małej ojczyźnie, ale posiadające wymiar uniwersalny. Doktorantka, badając twórczość Ursa Faesa, podąża tropem tych historii i ich bohaterów.

Praca poświęcona całości dorobku prozatorskiego Faesa jest pierwszą próbą kompleksowego spojrzenia na jego literacką twórczość: W obszarze literaturoznawstwa niemieckojęzycznego, jak słusznie zauważa Pani mgr Osikiewicz, odnotujemy wprawdzie artykuły, wywiady czy recenzje dotyczące się pojedynczych powieści, jednakże nie ukazała się żadna monograficzna pozycja porządkująca prozę Ursa Faesa. Pionierskie zamierzenie Doktorantki jest zatem godne pochwały i zasługuje na słowa uznania.

Autorka rozprawy analizuje, jak podaje we wstępie, powieści Ursa Faesa powstałe w latach 1983-2014, odnosząc się tym samym do całości dorobku, ale odnotowuje także i poddaje interpretacji opublikowane w 2017 opowiadanie *Halt auf Verlangen*, co – moim zdaniem – warto byłoby także zaszygnalizować w rozważaniach wstępnych. Doktorantka w rozdziale wprowadzającym, zatytułowanym „Der leise Romancier – Zur Poetik von Urs Faes”, przedstawia i charakteryzuje poetykę Ursa Faesa oraz wyszczególnia charakterystyczne dla

pisarza motywy, analizuje sposób obrazowania i nowoczesną kompozycję, wskazując np. na zonglowanie przez Faesa motywami, bądź tworzenie przez pisarza wariacji tych samych protagonistów w różnych dziełach, stosowanie techniki montażu, nawiązywanie do dzieł muzycznych czy wprowadzanie ekfrazy. Następne cztery rozdziały, stanowiące główną część rozprawy, przynoszą analizę poszczególnych dzieł pisarza skupioną wokół czterech zakresów tematycznych, wymienionych w tytule pracy: Pustka, wina, wyrzeczenie i śmierć, problematyzowane każdorazowo w kontekście wspomnienia, zapomnienia, budzenia się wspomnień, chęci skonfrontowania postaci się z przeszłością, obecne są jako problem interpretacyjny w poszczególnych rozdziałach analitycznych: Pierwszy z nich poświęcony został trzem powieściom, w których centralnym problemem protagonistów jest poczucie winy. Kolejny, dotyczący się powieści tematyzujących opozycję jednostka-społeczeństwo, koncentruje się nad wszechobecnym poczuciem braku spełnienia. W rozdziale trzecim, wychodząc od obecnej w dziele A. Assmann pt. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur* (tytuł jest parafrazą *Das Unbehagen in der Kultur* S. Freuda) krytyki kultury rozumianej jako szereg ograniczeń w stosunku do jednostki. Autorka odnosi się do wymienionego w tytule dysertacji pojęcia „Entsagung” (wyrzeczenie) rozumianego przez Doktorantkę (za K. Horney) jako rezygnacja. Analizę kończy rozdział poświęcony powieściom Faesa, w których tematyzowany jest motyw śmierci, samobójstwa, śmiertelnej choroby, śmierci rozumianej także metaforycznie, jako niemoc twórcza, śmierci pojmowanej jako wyzwanie dotyczące wyborów życiowych, ale również rozumianej w kontekście pojmowania sztuki.

Centralnym punktem odniesienia dla Doktorantki stają się opowiadane, wspomniane przez postaci czy narratora historie, często wyparte, przemilczane lub niewypowiedziane. Pamięć, wspomnienie, wspomnianie, ale także zapomnienie oraz milczenie protagonistów stanowi główny temat prozy Faesa. W paralelnie tworzonych płaszczyznach i planach narracyjnych wyartykułowane zostają prawdy bolesne, niewygodne lub wstydliwe. Jako istotny jawi się także kontekst społeczno-historyczny (II wojna światowa, problem antysemityzmu i pozornej neutralności Szwajcarii, sytuacja kobiet), a także problem miejsca jednostkowego człowieka we współczesnym świecie. Badaczka konsekwentnie porusza powyższe kwestie w kolejnych rozdziałach dysertacji. W celu naukowego opisu Doktorantka sięga po kanoniczne pojęcia wypracowane w kulturoznawczych badaniach kultury pamięci: zjawisko pamięci kulturowej i komunikatywnej, pamięci kolektywnej, pamięci, ale także traumy transgeneracyjnej. Doktorantka słusznie skupia się na tekstach Aleidy Assmann, które są niewątpliwie kluczowe

dla poetyki Faesa. W uzupełnieniu sugerowałabym odniesienie się do autora pojęcia pamięci kulturowej, Jana Assmanna i jego *Das kulturelle Gedächtnis* (1992), a przede wszystkim uwzględnienie prekursora badań w obszarze kultury pamięci, twórcy koncepcji pamięci kolektywnej Mauricea Halbwachsa, mam tu na myśli przede wszystkim jego studium akcentujące społeczne ramy pamięci, tj. *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen* (1985), w których to ramach poruszają się czy też tkwią protagoniści Ursa Faesa.

O ile sięgniecie do teorii pamięci nie budzi moich zastrzeżeń, o tyle mam wątpliwości co do psychoanalitycznego, czy też neopsychodynamicznego podejścia w odczytaniu dzieł Faesa. Doktorantka analizując poszczególne powieści pod kątem obranej przez siebie linii interpretacyjnej, odwołuje się do dokonań Karen Horney, słynnej neopsychodynamiczki, badaczki neurozy, autorki *Die psychologie der Frau* (1967), odczytując kluczowe dla dysertacji pojęcia – pustkę, winę, wyrzeczenie (w rozumieniu: rezygnacja), w kontekście psychoanalitycznym, posilkując się – przy kategorii śmierci – także ujęciem filozoficznym.¹ W tym kontekście sądzę, że bardziej kompleksowym ujęciem problemu byłoby np. sięgniecie do definicji tych centralnych pojęć zawartych w *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (tom 1-13), tym bardziej, że głównym problemem protagonistów Faesa w moim odczuciu jest nie tyle neuroza, strach czy agresja, a nieumiejętność rozmowy i poczucie zagubienia.

Obok spojrzenia psychoanalitycznego Autorka dokonuje przekonującej analizy hermeneutycznej. Zdecydowanym walorem przeprowadzonych analiz jest konsekwentne odwoływanie się do poetyki pisarza, zwrócenie każdorazowo uwagi na strukturę narracji, konstytuującej umiejętnie postaci, tym bardziej, jak słusznie zauważa Doktorantka, podkreślają ten fakt uznani badacze literatury szwajcarskiej (np. E. Pulver). Analizy poprowadzono w sposób spójny i kompetentny. Autorka wskazuje na gry słowne, dialogowość i intertekstualność dzieł Faesa (Novalis, E.T.A. Hoffmann, P. Celan), odnotowuje powinowactwa z M. Frischem, a można by, moim zdaniem, poprowadzić takich linii więcej.² Powieści Faesa, będące uzupełnieniem diagnoz społecznych Doktorantka interpretuje także w kontekście tła społecznego, akcentując krytyczne spojrzenie pisarza na Szwajcarię. Opowiadane przez Faesa historie, w których protagoniści próbują wypowiedzieć

---

¹ Byłabym również ostrożniejsza w doborze literatury przedmiotu dotyczącej problemu śmiertelnej choroby. Powołanie się na literaturę popularną w kontekście tak skomplikowanego problemu, jakim jest nowotwór, jest uproszczeniem. (J. Pić: *Możesz wygrać z rakiem*, Cieszyn 2003)

² Myślę tu - w odniesieniu do powieści Faesa i konstrukcji jego bohaterów - np. o tradycji tekstów tematyzujących adolescencję czy wzrastanie bohatera w internacie, konwiktach (R. Musil, R. Walser, R.M. Rilke, F. Wedekind, H. Hesse, B. Frischmuth, F. Fühmann), czy o *Andorze* M. Frischa (antysemityzm), lub „spowiedzi” Oskara w *Blaszany męchenku*.

niewypowiedziane, odwołując się do medium pamięci i wspomnień, zostały w przedłożonej dysertacji zanalizowane w sposób kompleksowy i logiczny. W rozdziale podsumowującym, który mógłby być w moim odczuciu nieco bardziej rozbudowany, Autorka, rekapitulując najważniejsze wnioski płynące z poprowadzonej analizy, słusznie wskazuje na uniwersalny wymiar prozy Faesa. Na uznanie zasługuje również fakt przeprowadzenia przez Doktorantkę wywiadu z Ursem Faesem, który został zamieszczony jako odrębny, ostatni rozdział dysertacji. Ma on istotne walory poznawcze, przynosi cenne, wcześniej niepublikowane spostrzeżenia pisarza. Sposób przeprowadzenia wywiadu świadczy o dobrym przygotowaniu merytorycznym Doktorantki oraz umiejętności stawiania pytań badawczych.

Uwagi dotyczące warsztatu tyczą się sposobu sporządzania przypisów oraz podziału bibliografii: Doktorantka zdecydowała się (jak podaje we wstępie) na skrótowy zapis adresów bibliograficznych w przypisach, który – w mojej ocenie utrudnia lekturę³ pracy (np. nie wiadomo, czy chodzi o artykuł czy książkę, brak informacji o roku wydania) –, sugerowałabym zapis tradycyjny. Ponadto w zapisach bibliograficznych przypisów razi brak konsekwencji⁴ oraz – przy cytowaniu z tzw. „drugiej ręki” – brak pełnego adresu bibliograficznego tekstu podstawowego (np. s. 161, przypis 305, s. 127, przypis 342, s. 144, przypis 281, 282). Powyższe uchybienia warsztatowe nie mają wpływu na merytoryczną ocenę dysertacji, jednakże, mając na uwadze postulowaną rzetelność zapisu, pozwalam sobie je przytoczyć.

Bibliografię przedmiotu Badaczka podzieliła na 1. sekundarną i 2. ogólną i uzupełniającą, sugerowałabym uściślenie i dopisanie w przypadku bibliografii określonej jako sekundarna, a dotyczącej się tylko twórczości Ursa Faesa, iż chodzi o nią właśnie, gdyż w bibliografii ogólnej i uzupełniającej znajduje się również szereg istotnych, cytowanych przez Autorkę pozycji (np. tekstów D. Sośnickiej, A. Assmann czy K. Horney), natomiast tylko część umieszczonych pozycji można jedynie zaliczyć do źródeł uzupełniających. Niezależnie od powyższych zastrzeżeń należy stwierdzić, iż w bibliografii przedmiotu dobór źródeł jest prawidłowy.

---

³ Np. sposób zapisu pierwszego przypisu we wstępie (Vgl. Richard Sennett: Verfall und Ende des öffentlichen Lebens. Die Tyrannei der Intimität, in: Sven Papcke (Hg.): Schlüsselwerke der Soziologie, S. 445-447) sugerowałby, że mamy do czynienia z fragmentem artykułu w tomie poświęconym dziełom z zakresu socjologii, z bibliografii na s. 262 wynika, że jest to omówiona pozycja książkowa, moim zdaniem czytelniejszy byłby zapis: Por. omówienie ... w ...

⁴ 1. Doktorantka wielokrotnie cytuje wypowiedzi Faesa, które pochodzą z wywiadów z nim przeprowadzonych. Prawidłowy byłby zatem zapis: Faes w rozmowie z ... W pracy natomiast zapis ten nie jest jednolity, np. w przypisie 297 na s. 157 wypowiedź Faesa z wywiadu zapisana została jako „cyt. za ...”, natomiast w przypisie 303 na s. 160 wypowiedź Faesa z tego samego wywiadu została zapisana jako: „Faes w: ...” 2. Doktorantka zdecydowała się na operowanie sigłami przy cytowaniu utworów Faesa, natomiast w rozdziale wstępnym stosuje tradycyjny zapis (np. przypis 2. 44.45).

Autorka zebrała i wykorzystała najnowszą literaturę sekundarną dotyczącą twórczości Ursa Faesa (oraz współczesnej niemieckojęzycznej literatury szwajcarskiej), tworząc bazę wyjściową dla badaczy twórczości tego pisarza.

Praca napisana została ładną niemczyzną, bardzo nieliczne potknięcia (np.s.120, 160, przypis 421³), to zapewne przeoczenia bądź literówki, ku mojej satysfakcji nie odnotowałam natomiast żadnych błędów interpunkcyjnych. Poziom językowy dysertacji świadczy o wysokich kompetencjach językowych Autorki. Chciałabym jedynie zwrócić uwagę Doktorantki na nadmiar przymiotników, użytych często w stopniu najwyższym, zapewne świadczących o wysokim stopniu zaangażowania Badaczki w przedmiot dociekań, jednakże takiego rodzaju wartościowania należałoby w dyskursie naukowym unikać.

Konkluzja

Praca doktorska Pani mgr Anny Osikiewicz ma wysoką wartość poznawczą, kompleksowe ujęcie twórczości Faesa jest ważnym przyczynkiem do badań nad współczesną niemieckojęzyczną literaturą szwajcarską, wypełnia tym samym lukę badawczą w szeroko rozumianym literaturoznawstwie germańskim oraz stanowi punkt wyjścia do dalszych literaturoznawczych eksploracji twórczości Ursa Faesa. Zgłaszane przeze mnie wątpliwości należy traktować jako sugestie i wskazówki, nie mają one bowiem decydującego wpływu na ostateczną ocenę pracy. Wnoszę zatem o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Malgorzata Zubrada

---

³ Np. należałoby unikać wzorowania się na Wikipedii i określenia M. Buhera jako „austriacko-izraelsko żydowskiego” filozofa.